

Titelgegevens / Bibliographic Description

Titel	Voetius en Hoornbeek over de homiletiek / T. Brienen.
Auteur(s)	Brienen, T.
In	<i>De onbekende Voetius. Voordrachten wetenschappelijk symposium Utrecht 3 maart 1989</i> / red.: J. van Oort ... [et al.]. (Kampen, Kok, 1989), p. 48-56.
Copyright	2006 / T. Brienen Kok Claves pietatis.
Producent	Claves pietatis / 2007.08.30; versie 1.0
Bron / Source	Onderzoeksarchief / Research Archive Nadere Reformatie
Website	Sleutel tot de Nadere Reformatie
Nummer	B99000578

De digitale tekst is vrij beschikbaar voor persoonlijk gebruik, voor onderzoek en onderwijs. Respecteer de rechten van de rechthebbenden. Commercieel gebruik is niet toegestaan.

The digital text is free for personal use, for research and education. Each user has to respect the rights of the copyright holders. Commercial use is prohibited.

Het 'Onderzoeksarchief Nadere Reformatie' bevat digitale documenten over het gereformeerd Piëtisme en de Nadere Reformatie in Nederland tot 1800. Het is doorzoekbaar met de 'Bibliografie van het gereformeerd Piëtisme in Nederland (BPN)' op de website 'Sleutel tot de Nadere Reformatie'.

The 'Research Archive Nadere Reformatie' contains digital documents about reformed Pietism and the Nadere Reformatie in the Netherlands until 1800. These can be retrieved by searching the 'Bibliography of the reformed Pietism in the Netherlands (BPN)' database at the 'Sleutel tot de Nadere Reformatie' website.

Dr. T. Brien

Voetius en Hoornbeek over de homiletiek

Probleemstelling

De vraag kan gesteld worden — maar er is moed voor nodig! — of G. Voetius wel zo'n zelfstandig en origineel theoloog is geweest op alle terreinen van de theologie, waarover hij gepubliceerd heeft, als waarvoor men hem gehouden heeft en god houdt.

Ik wil hierover wat licht laten vallen ten aanzien van de homiletiek als één der vakken van de diaconologie en die Voetius rangschikt onder de *theologia practica*. Mijn onderzoek is zonder meer beperkt tot dit gebied, maar kan wellicht uitdagend werken voor een soortgelijke probleemstelling ten aanzien van andere delen van de theologische encyclopedie, die Voetius bestreken heeft¹.

Het antwoord op de gestelde vraag wil ik proberen te formuleren door een vergelijking te trekken tussen de homiletiek van Johannes Hoornbeek en die van Gisbertus Voetius. Hiermee is de titel van dit hoofdstuk verduidelijkt.

Relaties

Hoornbeek en Voetius zijn verschillende keren met elkaar in contact geweest. Zij hebben nauwe samenwerking gekend. Het lijkt me de moeite waard hiervan het één en ander door te geven.

Johannes Hoornbeek, op 4 november 1617 te Haarlem geboren, blijkt zeer intellectueel begaafd te zijn. Op 6-jarige leeftijd leerde hij al Latijn. Zijn homiletiek zal hij later dan ook in voortreffelijk Latijn vervaardigen met geweldig compacte volzinnen. Met zijn 13e jaar was hij al geoefend in de klassieke wetenschappen. Dat waren nog eens tijden voor de wetenschappelijke vorming van toekomstige theologen en predikanten! In 1633, als hij 16 jaar oud is, gaat hij te Leiden theologie studeren. Hier krijgt hij o.a. bij professor Antonius Walaeus een degelijke homileti-

1. Zie voor de indeling van Voetius' gebundelde theologische disputaties in *Disp.sel.*, I-V o.a. A.C. Duker, *Gisbertus Voetius*, Leiden 1914, III, 32 vv.; E.Ch. Achelis, *Lehrbuch der Praktischen Theologie*, 3.Aufl., Leipzig 1911, I, 12 f.; W. van 't Spijker, 'Gisbertus Voetius (1589-1676)', in: T. Brien e.a., *De Nadere Reformatie. Beschrijving van haar voornaamste vertegenwoordigers*, 's-Gravenhage 1986, 55 v., 74 v.

sche vorming mee². Wanneer in 1635 de pest in Leiden uitbreekt, gaat Hoornbeek naar Utrecht en volgt hij daar een semester de colleges van G. Voetius³. Hij verdedigt er op 14 mei 1636 de zaterdag-disputverhandeling over ‘De sacrificio Melchizedeki’. Daarna vertrekt Johannes weer naar Leiden.

In zijn eerste gemeente Mülheim bij Keulen, waar hij van 1639 tot 1644 zal werken, studeert Hoornbeek verder en hij promoveert op 21 december 1643 tot doctor in de theologie te Utrecht bij professor C. de Maets. Of hij in deze periode nog nader contact met Voetius heeft onderhouden, is niet bekend; wel houdt Voetius hem dan reeds voor een bekwaam theoloog⁴.

In 1644 krijgt hij de aanbieding van het professoraat in de theologie te Utrecht, als opvolger van professor Meinardus Schotanus, die op 6 april was overleden. Hij neemt deze aanbieding aan en inaugureert op 6 juli. Hij zal er 10 jaren blijven werken als collega van Voetius, die in zijn geschriften meermalen met waardering van hem melding maakt⁵. Hoornbeek was een geleerde van groot formaat en wel 13 talen machtig, ‘met wien Voetius tien jaren lang in eenheid des geestes werkzaam bleef’ volgens C. Sepp⁶.

Te Utrecht wordt Hoornbeek ook als ouderling en daarna als predikant bevestigd, respectievelijk op 27 juli en 25 oktober 1645. Hij vervult er met de andere collega’s trouw zijn werk voor de gemeente en preekt normaal mee in het preekrooster naast G. Voetius, J. van Lodenstein en J. Teellink⁷.

2. Antonius Walaeus zal later zijn homiletische gedachten en visies neerleggen in een kort exposé, getiteld: *Methodus, Formandarum Concionum rationem tradens*, opgenomen in zijn *Opera Omnia*, II, Lugduni Batavorum Anno MDXLIII, 425 sq. Vgl. T. Hoekstra, *Gereformeerde Homiletiek*, Wageningen z.j., 117. In zijn dissertatie *Antonius Walaeus*, Leiden 1891, noemt J.D. de Lind van Wijngaarden dit homiletisch werk nergens. Ook G.P. van Iterzon, ‘Walaeus, Antonius’, in: *Biografisch Lexicon voor de Geschiedenis van het Nederlandse Protestantisme*, Kampen 1983, II, 452-454, vermeldt het niet!
3. G. Voetius was in augustus 1634 te Utrecht gekomen als docent aan de Illustre School, die op 16 maart 1636 werd verheven tot Academie. In Voetius’ academisch werk waren vooral de zaterdagse dispuiteercolleges van belang, zie: A.C. Duker, *a.w.*, Leiden 1904, II, 214 en W. van ’t Spijker, *a.art.*, 50.
4. Zie: *Disp.sel.*, V, 526; vgl. B. Glasius, *Godgeleerd Nederland. Biografisch Woordenboek van Nederlandsche Godgeleerden*, ’s-Hertogenbosch 1853, II, 147; A.C. Duker, *a.w.*, II, 214.
5. Zie: *Disp.sel.*, II, 54, III, 1292, IV, 37, V, 433; *Pol.eccl.*, I Pars I, 607, II, 60, 620, III, 341.
6. Zie: C. Sepp, *Het Godgeleerd Onderwijs in Nederland gedurende de 16e en 17e eeuw*, Leiden 1874, II, 165.
7. Zie: A.C. Duker, *a.w.*, Leiden 1914, III, 104 vv. Zie voor bovenstaande biografische gegevens: J.W. Hofmeyr, *Johannes Hoornbeek as polemikus*, Kampen 1975, 36-44; B. Oosterom, ‘Johannes Hoornbeek als zendingstheoloog’, *Theologia Reformata* 13 (1970), 82 vv.; G.P. van Iterzon, ‘Hoornbeek (Hoornbeek, Horenbeek), Johannes’, in: *Biografisch Lexicon voor de Geschiedenis van het Nederlandse Protestantisme*, Kampen 1983, II, 259-261; J.P. de Bie/J. Loosjes, *Biografisch Woordenboek van Protestantsche Godgeleerden in Nederland*, ’s-Gravenhage 1931, IV, 277-286.

T. BRIENEN

Preken

Het zou fijn zijn geweest, wanneer we Johannes en Gisbertus in hun preken hadden kunnen vergelijken. Maar van Hoornbeeck is ons maar één preek bewaard gebleven en dan nog wel een 'Belydenis Predicaty Over 1 Tim. III.15 (Tot Utrecht MDC XLVIII)', die hij gehouden heeft in een kerkdienst, waarin jonge mensen belijdenis des geloofs aflegden. Deze preek is wel uitgegeven op verzoek van velen, maar Hoornbeeck's eigen mening was, dat een preek uitgesproken moet worden; dan is er bijzondere kracht in en niet zozeer als die uitgeschréven is. Vervolgens zag hij ook de noodzaak van uitgave niet in. Waren er volgens hem al genoeg gedrukte preken? De preek, die we desondanks van hem hebben, is in vergelijking met de uitgesprokene ook zo veranderd en uitgebreid, dat zij eerder een tractaat dan een preek is. Hoornbeeck heeft er vele 'namen, saacken ende historien' aan toegevoegd, terwijl hij zelf op het standpunt staat, dat men in een uitgesproken preek geen geleerdheid ten toon mag spreiden: 'wy self niet en prijsen dat men de verstanden der Toehoorders daar beswaare met verhaal van vremde dingen, die sy niet so wel en vatten'⁸. Het gehele stuk omvat nu 268 bladzijden; je kunt het eigenlijk geen preek meer noemen.

Van Voetius zijn ook maar drie preken uitgegeven. Allereerst is er de afscheidspreek over Filippenzen 1:27, te Heusden gehouden op 20 augustus 1634. Ze is pas twee jaren later te Utrecht uitgegeven, omdat hem de tijd ontbrak om uit zijn korte Latijnse schets 'in het ruych beworpen' een preek in 'eenen breeden en gemeynsamen stijl' te vervaardigen. De tweede reden van deze late uitgave is, dat hij er slechts met moeite toe kwam de preek te laten drukken 'meynende dat soodanige leeringen ende bewegingen veel beter ende machtiger met de levende stemme als met inckt ende papier verthoont werden'⁹. Hier horen we bij Gijsbert en Johan hetzelfde motief. Hebben ze dit van elkaar geweten?

De tweede preek van Voetius is eveneens een gelegenheidspreek: de eerste preek te Utrecht gehouden in 1673, nadat de Fransen de stad en de Rooms en de Domkerk op 13 november hadden verlaten. En dan is er nog, wat we zouden kunnen noemen een jeugdpreek, namelijk uit 1628, dus uit de begintijd van zijn preekwerk. Deze gaat over de 'Ware Practijcke der Godtsalicheydt of der goeder Wercken: Soo die tot verbeteringhe den Gereformeerden Volcke voor-gehouden wert/neffens ende op den gront des waren Onghevalschten Geloofs/. Den Remonstranten ende andere die met onse Kercken twisten, tot onpartijdige Proeve, Den onsen tot ontdeckinghe van Schijn-Heylicheyt, Item schadelijcke vylheyt ende precijshyeyt, voorghestelt uyt Jac. 2, vers 12.'¹⁰. Deze preek zou Voetius' vroege program van Nadere Reformatie genoemd kunnen worden. De architectuur of opbouw van de preek is als volgt: uit de

8. Zie: Voor-rede op deze *Belydenis Predicaty*.

9. Zie: Inleiding op deze *Afscheydt Predicatie*; vgl. mijn *De prediking van de Nadere Reformatie. Een onderzoek naar het gebruik van de klassifikatiemethode binnen de prediking van de Nadere Reformatie*, Amsterdam 2e dr. 1981, 104, 337.

10. Zie voor deze preek mijn *a.w.*, 337 en 105-107. Het is opvallend, dat S. van der Linde deze preek niet

tekst, die wordt verklaard, worden ‘leringen’ geput en deze worden vervolgens aangewend tot bestraffing, vermaning, verdediging, opwekking en vertroosting van de verschillende geklassificeerde hoorders. Het accent valt op de heiliging des levens en er wordt afgedaald in de gebieden van het bevindelijke, mystieke leven des geloofs. Een duidelijke cesuur wordt getrokken tussen bekeerden en onbekeerden en een nauwkeurige omschrijving van de verschillende ‘soorten’ van christenen wordt gegeven.

Graag hadden we de preken van Voetius en Hoornbeek met elkaar willen vergelijken, maar gezien de geschetste situatie is dit niet goed mogelijk. Uit één of drie preken en dan nog omgewerkt in vergelijking met de oorspronkelijk uitgesproken preek leert men de doorgaande prediking van de betrokkene niet kennen.

Hebben beide hoogleraren en predikers weleens onder elkaars preken gezeten in Utrecht en zo elkaars manier van preken en daarin de homiletische visies, die toch altijd tot uitdrukking komen in de preken, kunnen vernemen? We weten het niet. Wel is bekend, dat beiden op zondagmiddag 21 januari 1646 een preek hebben gehouden over hetzelfde onderwerp, namelijk Zondag 42 uit de Heidelbergse Catechismus, gericht tegen de Utrechtse Leenbank, ook ‘bloedbank’ genoemd¹¹.

Al is dus een vergelijking van preken niet goed mogelijk, we kunnen wel hun homiletieken met elkaar vergelijken. Want zowel Hoornbeek als Voetius heeft het gebied van de predikkunde in kaart gebracht. Hoe staat het hier nu mee?

Homiletiek

I. De homiletiek van J. Hoornbeek

Wanneer T. Hoekstra gaat handelen over de homiletiek van Johannes Hoornbeek, zegt hij: ‘Het werk zag de eerste maal het licht in 1645 en is later opgenomen in *Vetera et nova*, 1672 (Lib. I pag. 225-274)’¹². Indien dit zo is, dan is deze homiletiek — wel genoemd: de eerste complete, gereformeerde homiletiek in de Nederlanden!¹³ — verschenen aan het begin van Hoornbeek’s Utrechtse periode, slechts een jaar na de aanvaarding van zijn hoogleraarschap aldaar! Eén van zijn eerste publicaties, het derde werk van zijn hand en het zesde wanneer we de disputaties meerekenen! Doch T. Hoekstra geeft nergens aan, welk exemplaar van deze homiletiek hij bedoelt en waar het zich bevindt.

J.W. Hofmeyr vermeldt onder Hoornbeek’s publicaties uit de *Leidse* tijd zijn ‘*Methodus sive Tractatus de ratione concionandi*’ en voegt er als plaats en datum van uitgave aan toe: Ultraj., 1669; 2e uitgave 1682; 3e uitgave 1685, en zegt dat de eerste

noemt in ‘Gisbertus Voetius’ gedachten over de prediking’, *Theologia Reformata* 19 (1976), 257. Hij rekent wel het ‘Sermoen over de nuttigheid der academiën’ tot Voetius’ preken.

11. Zie G. Voetius, *Res judicata*, 28; vgl. J.W. Hofmeyr, *a.w.*, 40 v., noot 30; A.C. Duker, *a.w.*, Leiden 1904, II, 282.

12. *A.w.*, 118.

13. Aldus T. Hoekstra, *a.w.*, 118 en G.P. van Iterzon, *a.art.*, 259.

T. BRIENEN

uitgave van dit werk aanwezig is in het Britse Museum te Londen en in de New College Library te Edinburgh¹⁴. Op ditzelfde standpunt staan ook J.P. de Bie/J. Loosjes, W. Heyns en H. Heppe¹⁵. Dit zou dan betekenen, dat Hoornbeek's homiletiek niet één van zijn eerste werken is (uit 1645), maar één van zijn laatste en zelfs posthuum verschenen (in 1669).

Over de opname in 'Vetera et nova' uit 1672 bestaat geen verschil en dit gegeven is door ons als juist bevonden¹⁶. Doch hoe zit het nu met de eerste verschijningsdatum? Staat achter zijn homiletiek een beginneling zowel praktisch als theoretisch óf een ervaren dienaar en denker?

Stond mij bij het vervaardigen van mijn dissertatie alleen de uitgave van 1672 ter beschikking¹⁷, het is mij gelukt de allereerste uitgave van 1645/6, die T. Hoekstra kende, te vinden en wel helemaal in de Bibliotheek van de Gereformeerde Kerk van Hongarije te Sárospatak. Een verrassende vondst en een uniek exemplaar!¹⁸ Via de hulp van ds. Jozsef Börzsonyi uit Szerencs, die twee jaar aan de universiteit te Utrecht studeerde en jarenlang bibliothecaris te Sárospatak is geweest, gewerd mij dit exemplaar. Dacht ik eerst dat T. Hoekstra bij zijn gastcolleges in Hongarije dit exemplaar misschien aan die bibliotheek ten geschenke had gegeven, uit nader onderzoek is duidelijk geworden dat vermoedelijk een Hongaars student begin 18e eeuw het in zijn koffer uit Utrecht heeft meegenomen naar zijn moederland en dat het daar later in de bibliotheek belandde¹⁹. Vermoedelijk is de vermelde uitgave van 1669 een tweede druk of een handelseditie van het oorspronkelijke exemplaar.

Want wat is namelijk het geval! In de eerste uitgave komt een aantal interessante gegevens naar voren, die ons ook het één en ander zeggen over de relaties van Hoornbeek's en Voetius' homiletiek.

a. Allereerst blijkt, dat Hoornbeek's homiletiek oorspronkelijk heeft gediend

14. *A.w.*, 226.

15. Zie achtereenvolgens: J.P. de Bie/J. Loosjes, *a.w.*, 's-Gravenhage 1931, IV, 285; W. Heyns, *Homiletiek (Theoretisch Deel)*. Dictaat voor de Theologische School der Chr. Geref. Kerk in Amerika, Grand Rapids Mich. 1910, 8; H. Heppe, *Geschiede des Pietismus und der Mystik in der reformirten Kirche, namentlich der Niederlande*, Leiden 1879, 155, Anm. 1, waar hij deze homiletiek vermeldt onder de titel 'Libellus de ratione concionandi' en als uitgaven noemt: 1559 en 1682 (Francof. 1703). Het eerstgenoemde jaartal is zeker fout en zal 1669 moeten zijn.

16. Het komt in dit verzamelwerk *Vetera et Nova* van Hoornbeek voor onder de titel *De Ratione concionandi*.

17. Zie hierover mijn uiteenzetting 'J. Hoornbeek en zijn usus' in mijn *a.w.*, 169-174.

18. Nu in fotokopie aanwezig in de Theologische Bibliotheek der Gereformeerde Kerken te Kampen, Oudestraat 6.

19. J. Börzsonyi schreef mij dat dit werk van Hoornbeek in 1792 al in het bezit van de bibliotheek te Sárospatak is gekomen. 'Bibliothecaris Samuel Zilai heeft het toen genoteerd. Eerder was het boek al op 2 mei 1736 in het bezit van een zekere Johannes of Josephus Keresztesi gekomen, een goede Hongaarse naam, maar zijn persoon is niet bekend, waarschijnlijk was hij toen theoloog en misschien student in Nederland. In die tijd waren vele studenten uit Hongarije in Franeker, maar ook in Utrecht en Leiden. Verder was Georgius Füleki ook bezitter van het boek eerder of na de heer Keresztesi. Dus het boek was van het begin der 18e eeuw in Hongaars bezit.'

voor een zestal disputationes theologicae van 4 oktober 1645, 20 juni, 1, 8, 11 en 13 juli 1646 onder de titel ‘De Ratione Concionandi’ (Over de manier van preken)²⁰. Ze zijn door professor Hoornbeeck zelf ontworpen in de vorm van ‘theses’ en onder zijn leiding door zijn student Hermannus Hoorn uit Emden (Oostfriesland) publiekelijk verdedigd. Dat was toen gebruikelijk²¹. We kunnen dus stellen, dat het werk inderdaad van Hoornbeeck afkomstig is en voor intern gebruik in 1645/6 vervaardigd.

b. In de latere uitgaven veranderde de titel en wordt ‘Methodus Sive Tractatus de ratione concionandi’ (1669) of kort ‘De Ratione Concionandi’ (1672). Het boek bestaat dan niet meer uit zes, maar uit drie delen met respectievelijk 19, 30 en 22 onderverdelingen, die overeenkomen met de 71 stellingen van de eerste uitgave. De inhoud is ondanks de gewijzigde indeling gelijk gebleven: die van de eerste uitgave in de vorm van disputationes en stellingen, die van de latere in de vorm van een boek met delen en paragrafen. Het geheel omvat zo’n 50 bladzijden. In de eerste uitgave vinden we ook nog de aan elk deel toegevoegde Corollaria Respondentis²² en aan het slot van het eerste deel staat een Latijns gedicht op de promovendus²³.

c. Uit de eerste uitgave blijkt tenslotte — en dit is uiterst belangrijk voor ons onderzoek — dat bij de behandeling van Pars Tertia met 11 stellingen ook de hoogleraren G. Voetius en C. de Maets, die tevens promotores worden genoemd, aanwezig waren. We mogen veronderstellen dat zij ook de andere delen met stellingen ontvangen hebben en mede beraadslaagd hebben over het toekennen van de doctorsgraad aan de verdediger. Het lijkt mij verantwoord te stellen, dat Gisbertus zo op de hoogte was van de inhoud van Johannes’ homiletiek en homiletische colleges en inzichten, voordat de uitgave van 1669 verscheen en Voetius in 1663 zijn homiletiek het licht deed zien!

II. De homiletiek van Voetius

Want ook Voetius, die zo’n 36 jaren naast zijn hoogleraarschap te Utrecht een halve predikantsplaats in deze stad waarnam en dus ook vele preken zal hebben gehouden²⁴, heeft een verhandeling over de predikkunde opgenomen in zijn *Politica Ecclesiastica*²⁵.

20. Het is een omissie van J.W. Hofmeyr, dat hij deze disputaties in Bijlage 2 van zijn dissertatie (*a.w.*, 226 v.v.) niet vermeldt.

21. Zo promoveerde destijds een student: de hoogleraar ontwierp de stellingen en de student verdedigde ze.

22. ‘Toegiften van de beantwoorder’, m.a.w. toegevoegde stellingen van Hermannus Hoorn.

23. Dit gedicht is gericht ‘Ad Eruditum D. Hermannum Hoorn, Cum Theologicam disputationem susciperet’. Het is ontworpen door de medestudent Jacobus Heybloq, die in dit gedicht ook nog Voetius’ naam en werk met ere noemt.

24. Zie: A.C. Duker, *a.w.*, Leiden 1914, III, 104, 140; S. van der Linde, *a.art.*, 256 v. en W. van ’t Spijker, *a.art.*, 51.

25. Amstelodami 1663, Pars I Liber II Tractatus II Caput III, 598-631, dus 34 bladzijden omvattend, onder de titel *De publica Verbi Divini Tractatione*.

T. BRIENEN

De homiletiek behoorde wel niet tot Voetius' directe leeropdracht, maar in het kader van de veelzijdigheid van zijn belangstelling zoals o.a. blijkt uit zijn vele disputaties over allerlei onderwerpen, is het begrijpelijk dat hij ook over dit terrein van de theologie het licht laat vallen en zo de homiletiek in zijn publicaties opneemt.

J. Hartog typeert dit stuk als 'eenige homiletische lineamenta'; T. Hoekstra spreekt over 'een beknopte verhandeling'; S. van der Linde rept van 'een interessante schets van wat we wel een homiletiek kunnen noemen', terwijl W. van 't Spijker schrijft over 'een homiletisch compendium'²⁶. Vermoedelijk heeft Voetius het stuk eerst als collegestof behandeld, zodat we mede uit dit stuk de academicus Voetius leren kennen met name in zijn zorg voor de handhaving en bediening van het Woord Gods in de prediking. S. van der Linde acht Voetius' homiletiek van zulk belang, dat hij de hoop uitsprekt dat tenminste ettelijke theologen er verder op in zullen gaan, eventueel een integrale vertaling ervan geven en zelfs zijn bespreking ervan zullen voortzetten en overtreffen²⁷.

Vergelijking van beide homiletieken

We willen nu heel in het kort, omdat de toegemeten ruimte geen brede uiteenzetting toelaat, een vergelijking trekken tussen de homiletiek van Hoornbeeck en die van Voetius.

a. Wie de wezenlijke structuur van hun homiletieken met elkaar vergelijkt, vindt er dezelfde opbouw, lijnen en zaken in behandeld. Hoornbeeck behandelt achter elkaar de volgende zaken: eerst geeft hij een omschrijving van wat preken is; dan wijst hij aan wie er gemachtigd zijn om in de gemeente te preken; verder noemt hij de stof voor de preken, namelijk de Bijbel, het Woord Gods. Hierna geeft hij een uiteenzetting over het maken van de preek, waarbij aan de orde komen: de opbouw of architectuur van de preek, die bestaat uit een inleiding die zeer gevarieerd kan zijn, het thema en de verdeling waarvoor hij verschillende mogelijkheden aangeeft en afweegt, de verklaring (explicatio), de documenta (de leringen die uit de verklaring kunnen worden getrokken), de toepassing (applicatio) met de usus et signa (de toepassingen op de verschillende staten en standen van de hoorders met de kenmerken daarvan) én het slot van de preek. Hierna komen nog enkele gegevens over en adviezen voor het houden van de preek.

Nu, dezelfde lijnen en momenten van behandeling vinden we ook bij Voetius. Hij gaat na een inleiding ook van explicatio naar doctrinae en usus. In de usus moet ook volgens Voetius rekening worden gehouden met de afzonderlijke staten van de

26. Zie: J. Hartog, *Geschiedenis van de predikkunde en de Evangelieprediking in de protestantsche Kerk van Nederland*, Amsterdam 1861, 97; T. Hoekstra, *a.w.*, 117; S. van der Linde, *a.art.*, 257 en W. van 't Spijker, *a.art.*, 81.

27. Zie *a.art.*, 257 en 267. Hij besteedt er zelf elf bladzijden aan, terwijl J. Hartog er maar één en T. Hoekstra slechts een halve bladzijde mee vullen!

mensen²⁸. Men moet dus onderscheidenlijk preken. Eveneens eindigt Voetius met opmerkingen over het houden van de preek.

De gang van Voetius' betoog loopt parallel met dat van Hoornbeeck. Het kon er een excerpt van zijn, hier en daar wat praktisch aangevuld en wat minder strak methodisch en met meer ruimte voor variatie. De standpunten inzake bepaalde problemen zijn identiek, zoals ten aanzien van de Catechismuspreken en het gebruik van Postilles. De Catechismus moet vanuit de Schrift verklaard worden en met het gebruik van Postilles zij men zeer voorzichtig.

b. In de 'Inleiding' worden bij Hoornbeeck en Voetius de namen genoemd van die theologen, die zich vóór hen met de homiletiek hebben beziggehouden en die beide Utrechtse hoogleraren hebben geraadpleegd. Dan vallen bijna dezelfde namen zoals: Erasmus, Augustinus Valerius, Dedacus Stella, Perkins, Bucanus, Scultetus, Keckermann, Alstedius, Gregorius Latus, Zepperus en Amesius. Voetius voegt echter aan zijn lijst nog J. Hoornbeeck toe, die hij karakteriseert als 'de zeer doorlichtige Joh. Hoornbeeck, voorheen onze collega, die een juiste en heldere beschrijving het licht heeft doen zien in het tractaat de Ratione concionandi'²⁹. Hier vermeldt Voetius de in het begin van onze uiteenzettingen vermelde disputation van Hoornbeeck, waarvan in 1663 vermoedelijk nog niet een handelseditie was verschenen. Ook dit wijst duidelijk heen naar afhankelijkheid van Voetius ten opzichte van Hoornbeeck.

c. Een kleine variatie — ik zou bijna zeggen: een klein stapje verder in de ontwikkeling van de Nadere Reformatie! — geeft Voetius in vergelijking met Hoornbeeck, wanneer het gaat om de omschrijving van de prediking. Hoornbeeck spreekt over de preek als 'een heilige actie, uitleggend het Woord van God en toepassend (dat Woord) tot opbouw van de gemeente'³⁰, terwijl Voetius zegt, dat het er in de preek op aankomt, dat 'Christus tot het hart van het volk wordt gepredikt en dat in hen geloof en geestelijke veranderingen krachtig worden opgewekt'³¹.

Bij Voetius zal dit zeker bedoeld zijn als prediking van de Christus als de centrale inhoud der Schriften. Ligt evenwel bij Hoornbeeck de toespitsing in de toepassing meer op de opbouw van de gemeente, bij Voetius is er meer aandacht voor het hart der mensen en voor wat daarin aan bewegingen plaatsvindt en kan worden opgewekt. Hij heeft het oog dus bijzonder gericht op de bevindingen des harten.

Beiden staan zowel met het één als met het ander duidelijk in het spoor van de beweging van de Nadere Reformatie.

28. Voetius zegt letterlijk op p. 616 van zijn werk: 'Sed in applicationibus... , aut ad nostros Auditores, aut ad particulares hominum status applicatis, prudentia & circumspectione opus est.'

29. A.w., 607: '& clariss. Joh. Hoornbeeck antehac Collega noster justam & perspicuam descriptionem exhibuit in tract. de Ratione concionandi.'

30. A.w., Thesis I: 'Concio est, actio sacra explicans Dei Verbum & applicans ad aedificationem Ecclesiae.'

31. A.w., 607: 'Sufficit nobis si modo ad cor populi praedicetur Christus, & in iis fides, et respicientia potenter excitentur.'

T. BRIENEN

Reformatie – Nadere Reformatie

Wie beide homiletieken met die van Andreas Hyperius vergelijkt, ziet een duidelijke verandering of verschuiving optreden. Hyperius stond vlakbij de bronnen van de Reformatie, toen hij in 1552 zijn naar algemeen oordeel eerste complete gereformeerde homiletiek uitgaf onder de titel ‘De formandis concionibus sacris seu de interpretatione Scripturarum populari’³².

Hyperius immers laat de toepassing (applicatio) regelrecht opkomen uit de tekst en vindt dat deze toepassing lerend, verdedigend, opbouwend, terechtwijzend en vertroostend kan zijn. Hoornbeek en Voetius echter schuiven tussen de uitlegging (explicatio) en de toepassing (applicatio) de documenta of doctrinae in en laten uit déze de toepassingen (usus) voortkomen. Die toepassingen worden op de verschillende staten en toestanden (classes) van de hoorders aangewend³³. Zo heeft Johannes Hoornbeek en in zijn gevolg ook Gisbertus Voetius ten opzichte van Hyperius en zijn reformatorische inzet een verschuiving in de homiletiek teweeggebracht, die typerend voor de beweging van de Nadere Reformatie genoemd kan worden³⁴.

Conclusie

Onze conclusie kan niet anders luiden vanuit het verrichte onderzoek dan dat Voetius in zijn homiletisch werk kennis heeft genomen van Hoornbeek’s homiletiek ‘De Ratione Concionandi’ van 1645/6; dat hij hem in grote lijnen heeft gevolgd, wat meer praktisch en minder methodisch dezelfde stof in gelijke orde behandelde en dat hij samen met Hoornbeek wat homiletische inzichten betreft in de beweging van de Nadere Reformatie staat en de lijn van het onderscheidenlijk en bevindelijk preken zelfs nog een streepje verder trok dan zijn collega Hoornbeek.

32. Vgl. P. Biesterveld, *Andreas Hyperius, voornamelijk als homileet*. Rede uitgesproken bij de overdracht van het rectoraat aan de Theol. School van de Geref. Kerken in Nederland op 6 december 1895, Kampen 1895, 92 v.v., 128; E.Chr. Achelis/E. Sachsse, *Die Homiletik und die Katechetik des Andreas Hyperius*, verdeutscht und mit Einleitungen versehen, Berlin 1901, 7, spreken over ‘die erste evangelische Homiletik’ en T. Hoekstra, *a.w.*, 7 heeft het over ‘de eerste Gereformeerde homileet van betekenis’.

33. Bij J. Hoornbeek, *a.w.*, 265 luidt het: ‘& sic praecipuè attentum, quod status Auditorium ferat’; vgl. 264: ‘In hoc usus, ut quoque in usu observationis practicae peculiarem locum habent *Signa*, quae sunt argumenta status nostri spiritualis’ (in de uitgave van 1645/6 Pars Quinta Thesis X, terwijl de door ons genoemde pagina’s slaan op de uitgave in *Vetera et Nova* van 1672). Bij G. Voetius staat te lezen, *a.w.*, 616, dat de toepassingen plaatsvinden ‘ad particulares hominum status’.

34. Vgl. mijn *a.w.*, 162-179.